

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

TƏDQIQLƏR

3

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

TƏDQIQLƏR

3

Bakı – 2006

TÜRK DİLLƏRİNDƏ İCTİMAI-SİYASİ MƏNŞƏLİ SÖZ KÖKLƏRİNİN İNKİSAF TARIXI

Hər bir dilin inkişaf tarixi ilk növbədə cəmiyyətdə baş verən siyasi, iqtisadi proseslərlə, dövlətlərarası mədəni əlaqələrin genişlənməsi, qarşılıqlı əlaqələrin qurulması ilə əlaqədardır. Başqa dillərdə olduğu kimi türk dillərində də ictimai-siyasi leksikanın inkişafı dövlətçilik ənənələri, ideoloji və siyasi münasibətlər sistemiylə birbaşa bağlıdır. Son elmi araşdırmalar türklərdə ideoloji münasibətlər sisteminin və dövlətçilik anlayışının çox qədim dövrlərdən mövcud olduğunu təsdiq etməkdədir. Xalqların, cəmiyyətin tarixində baş verən bütün dəyişiklik və inkişafın, tarixi hadisələrin dildə əks olunaraq iz buraxması və bununla da hər bir xalqın tarixi ilə dili arasındakı üzvü bağlılığın mövcudluğu artıq sübuta yetirilmişdir. Bununla bağlı Ə. Dəmirçizadənin fikirləri deyilənləri bir daha təsdiq edən fakt kimi qiymətləndirilə bilər. «Dil bu və ya digər şəraitlə əlaqədar olaraq ondan ünsiyyət vasitəsi kimi ya bilavasitə, ya da dolay yolla istifadə edilənlərin tarixi ilə üzvü surətdə bağlı və vacib bir vasitədir». (1, 48)

Deməli, cəmiyyətin tarixində baş verən dəyişikliklər, tarixi proseslər dilin bütün sferalarında olduğu kimi, ictimai-siyasi leksikada da öz izlərini qoymuşdur. Türk dillərində ictimai-siyasi leksikanın tarixi çox qədimdir.

Bəzi tədqiqatçılar türk dövlətçilik tefəkkürü ilə şumer dövlətçilik tefəkkürü arasında əlaqə olduğunu sübut etməyə çalışmışlar. Bu sırada müxtəlif yanaşmalar diqqət çəkir. Oljas Süleymanovun tədqiqatları ziddiyətli məqamları ilə xüsusi diqqət çəkir. «Semantik yuvaların müqayisəsi mühüm bir suala – Şumer və türk dilləri qohumdurlarmı? - sualına da dürüst cavab verirdi. Bəli, qohumdurlar, lakin genetik cəhətdən yox. Bu iki dil, müasir özbək, dınça, malay, çərkəz, urdu, İran, osetin və ərəb dillərinin bir-biriylə qohum olduğu qədərdir. Belə qohumluğu mədəni qohumluq adlandırmaq olar». (2, 192)

Müəllif 60 sözdən ibarət türk-şumer sözlüyünün cədvəlini tərtib edərək, bu iki dil arasında qohumluğun olduğunu sübut etməyə çalışmışdır. Bu cədvəldə əsasən Tanrı və İnsan qruplarının leksikası müqayisə edilir. Cədvəldə rast gəldiyimiz ictimai-siyasi leksik mənşəli sözlər bu iki mədəniyyət arasında əlaqə olduğunu bir daha sübut edir. «Eren sıravı əsgər, işçi: ERƏN(ƏRƏN,ERƏN) sıravı əsgər,

mürid, məsləkdaş: döyüşçü,kişi (qədim türk, Anadolu türkcəsi, uyğur və s.) Tərkibi ER-kiminə ardınca get. ERƏN-«arxaca gedən») (2,192). Misaldan görüldüyü kimi, burada rast gəlinən erən ifadəsi bu gün də türk dillərində geniş şəkildə işlənməkdədir. Tədqiqat əsərində bundan əlavə **UQ-KEN-** «şura, yığıncaq, geniş nəsil» mənasını verən, **URUQ-** «qala,şəhər əhalisi» mənasını verən ifadələrə rast gəlmək mümkündür. Bütün bu oxşarlıqlar şumer və türk leksikası arasında yaxınlıq olduğunu göstərir: «Cədvəldən aydın olur ki, şumer və türk leksikaları müqayisə edilə bilər. Sözlərin forma və məna oxşarlığı sistem təşkil edir, buna görə təsadüfi sayıla bilməz. Nümunələr nəzərdən keçirdiyimiz dillərin uzunmüddətli qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olmasına dəlalət edir. Bəzi hallarda şumer leksikasının türk sözlərindən asılılığı şübhə doğurmur».(2, 194)

Müqayisələr zamanı rast gəldiyimiz şumerə ada (ata), ama (ana), erən (ərən, əsgər), uqken (genəş, genişlənmək, məsləhət vermək, yığıncaq etmək), bilqa (bilgə), dinqir (tanrı) və s. kimi ifadələrin mövcudluğunu qoruyub saxlaması və müəyyən dəyişiklərlə işlənməsi deyilənləri bir daha təsdiq edir.

Göründüyü kimi, türk dövlətçilik təfəkkürü çox qədimlərdən mövcud olmuşdur.

Türk dövlətçilik təfəkkürü haqqında digər bir tədqiqat əsəri kimi Lev Qumilyovun «Qədim türklər» əsəri diqqət çəkir, Ömrünün 32 ilini bu tədqiqata həsr edən Lev Qumilyov əsərdə türk xaqanlıqlarının yaranması, inkişafı, qonşu dövlətlər və tayfalarla münasibəti, mədəniyyəti və dünyagörüşü barədə geniş məlumat verir. Kitabda qədim türklərin V-IX əsrlərdə inkişaf tarixi öz əksini tapmışdır. Əsərdə türk xalqının qədim şəxsiyyətləri Kapağan xan, Kütlü, Gül Tigin, Bilgə xaqan barəsində geniş məlumat verən L.Qumilyov türklərdə cəmiyyət quruculuğunun mövcud olduğunu təsdiqləyir: «Türklərdə sözün gücü real hesab olunurdu. Deməli, cəmiyyət inkişaf etmişdi və artıq ictimai rəy mövcud idi». (3, 384). Türk xaqanlığının hərbi dövlət olduğunu qeyd edən müəllif bu xaqanlığın rəsmi ideologiyası barədə də məlumat verir. Buradan da görüldüyü kimi, hərbi dövlətə malik olan türklərdə dövlətçilik ənənələri güclü inkişaf etmişdir. Bu isə, təbii ki, öz əksini ictimai-siyasi leksikada tapmışdır.

Kifayət qədər qədim tarixə malik olan türk dillərinin ictimai-siyasi leksikasının inkişafı tarixində bir neçə aspekt diqqət çəkir. İlk olaraq qədim dövrlərdən VII əsrə qədərki dövrü xüsusi qeyd etmək olar. Bu dövr ümumtürk leksik mənşəli vahidlərin təşəkkülü və

formalaşması dövrüdür və müasir türk dillərinin bir-birindən ancaq dialekt səviyyəsində fərqlərini müşahidə etmək olar.

VII əsrdən başlayaraq ərəb xilafətinin güclənməsi nəticəsində türk dillərində ictimai-siyasi leksikada ərəb dilinin təsiri nəzərə çarpacaq dərəcədə artır. Bu isə məntiqi olaraq ictimai-siyasi leksikada ərəb mənşəli sözlərin artmasıyla nəticələnir. Ərəb diliylə yanaşı həmin dövrdə paralel olaraq fars dilinin təsiri də hiss olunur. Bu dövr həmçinin ayrı-ayrı türk dillərinin müstəqilləşməsi ilə də diqqət çəkir. Sonrakı inkişaf nəticəsində ictimai-siyasi leksika mövcudluğunu saxlamaqla yanaşı yeni keyfiyyətlər də əldə edir. Gələcəkdə bu bölgələr barədə daha ətraflı məlumat verəcəyik.

Qədim türk dillərində mövcud olan ictimai-siyasi leksikanın araşdırılması üçün qədim türk abidələri əvəzəlməz mənbədir. Türk qəbilələrinin bir çoxu dini əqidəsindən, siyasi mövqeyindən asılı olaraq müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişlər. Bu barədə Ə. Şükürlünün «Qədim türk yazılı abidələrinin dili» əsərində geniş məlumat verilir: «Uyğur qəbilələrinin bir qismi VII əsrdə Götürk əlifbasından, başqa bir qismi (və əksəriyyəti) VIII əsrin sonlarından başlayaraq soqdalardan aldıkları və sonralar «uyğur» əlifbası adı altında tanınan yazıdan, atəşpərəstlik inancına tapınan başqa bir qrup uyğur qəbilələri mani yazısından, onların budda dininə sitayiş edən və ərazicə Hindistana yaxın olan digər bir qrupu hind (brahma) yazısından istifadə etmişdir. Ona görə də İndiyədək əldə edilən qədim türk yazılı abidələri qrafik cəhətdən müxtəlif əlifba ilə tərtib olunmasına baxmayaraq, bütün uyğur yazılı abidələrin dil baxımından Orxon-Yenisey(Götürk) yazılı abidələrinə yaxınlaşdırılan xüsusiyyətlər çoxdur».(4, 6)

Müəllifin qənaətinə, uyğur qəbilələri başqa əlifbaya keçməzdən öncə Götürk əlifbasından istifadə etmişdir. Sonralar əlifbalar əvəz olunsa da, qədim türk ədəbi dili ənənəsi qorunmuşdur. Qədim yazılı abidələrin bütün türk xalqlarının ortaq abidəsi olması bu gün elm aləmində birmənalı olaraq qəbul edilmişdir. Bunu Ə.Şükürlünün fikirləri bir daha təsdiq edir: «İndiyədək Qərbi Sibirde, Şimali Monqolustanda, Çin Türküstanında, Orta Asiyada, Qafqazda və başqa ərazilərdə aşkara çıxarılmış Götürk yazılı abidələri öz varlığını qoruyub saxlayan bütün türk xalqlarının ümumi mədəni sərvətidir və hər bir türk xalqı öz dilinin tarixini öyrənmək üçün bu yazı mətnlərindən eyni dərəcədə istifadə etmək və onu öz qədim yazısı hesab etmək hüququna malikdir». (4, 6-7)

Bu gün elm aləmində qədim türk yazılı abidələrinin yazıya alınma tarixinin VII, əksər hallarda isə V əsrdən başlanması fikrinə rast gəlinir. Qeyd edək ki, əksər türkoloqlar bu tarixin V əsrdən başlanması fikrini qəbul edirlər: Hətta bəzi türkoloqlar tarixi faktlara əsaslanaraq, türk qəbilələrinin eramızdan öncə yazı ənənələrinə malik olduğunu və geniş coğrafi arealda bu yazı ənənələrindən istifadə etdiklərini söyləyirlər : «... qədim türk yazısı eramızın birinci minilliyində daha çox yayılmışdır».(4, 5).

Nəzərə alsaq ki, qədim yazılı abidələr bütün türk xalqlarının ortaq və elmə məlum olan ilk yazılı abidələridir, o zaman türk abidələrinin ictimai-siyasi leksik qatını bu abidələrdən kənarında təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu abidələrin mətnlərinin məzmunu qədim türk birliklərinin həyatının at belində, döyüşlərdə keçdiyi və bu cür yaşayış tərzinin onlar üçün həyati norma olduğunu söyləməyə imkan verir. Qədim türk yazılı abidələri türk xalqlarının soykökünün, həyat tərzini, dünyagörüşünü, siyasi baxışlarını, dövlətçilik ənənələrini özündə əks etdirən əvəzedilməz tarixi qaynaqdır. Bu isə, təbii olaraq, türk dillərində ictimai-siyasi leksik vahidlərin aktiv şəkildə işləndiyini sübut edən amil kimi dəyərləndirilməlidir. Bu barədə Ə.Rəcəbov və Y. Məmmədovun fikirləri xüsusi diqqət çəkir: «Bu yazılar qədim türk qəbilələrinin daşlaşmış tarixidir, xaqanların, sərkərdələrin gələcək xalqlara hesabatıdır, dövlət və xalq qarşısında duran vəzifələr haqqında türk elinin bəyannaməsidir, türk törüsünün (qanunun) yüksək kamillik zirvəsinə yetişmiş türk mədəniyyətinin və türk herb sənətinin qan yaddaşdır, türk ictimai-fəlsəfi fikrinin və türk bədii təfəkkürünün müqəddəs səhifələridir.» (5, 3)

Türklərin dövlət quruluşu, yaşam tərz, adət-ənələri barədə Orxon-Yenisey abidələrində az da olsa məlumat verilir. Bu məlumatlara əsasən, türklərdə dövlətçilik ənənələrinin olmasını söyləyə bilərik: «Göytürk dövlətinin taxtında oturan şəxs **kağan** «xaqan», onun arvadı isə **katun** «xatun» adlanır. Dövlətin idarəsi iki qola bölünür: dövlətin qərb budağını idarə edən adam **yabqu** adlanır(ərəb mənbələrində: **cəbğu**), şərq budağını idarə edən adam isə **şad** adlanır. Xanın oğulları (şahzadələr) **tigin** adlanır, onların arvadlarına isə **kunçuy** deyirlər. Xaqandan sonra ən böyük rütbə **xan** sayılır».(5, 27). Müəlliflər Orxon-Yenisey abidələrində **xanlar** barədə az danışıldığını, əksinə **bəylər** barədə daha geniş məlumata rast gəldiyini qeyd edirlər. Onların fikrincə, **bəy** əvvəllər hərbi işlərlə əlaqədar meydana gəlmiş rütbə olmuşdur, lakin sonralar bəylərə əmlak (adam, torpaq, ilxı, mal-qara və s.) ayrılmış və bəylik imtiyazları

vərəsəlik yoluyla keçməyə başlamışdır. Araşdırmalar zamanı bəzən bəylərə xaqan adı verilməsi barədə fikirlərə də rast gəlinəydi müəlliflər tərəfindən qeyd olunur: «Bars bəg erti, kağan at bunta biz birtimiz-Bars bəy idi, xaqan adın biz burda verdik». (5, 27). Müəlliflər abidədə rast gəlinən hərbi rütbələr barədə məlumat verərkən şübhəli məqamlara, mübahisəli fikirlərə diqqət ayırırlar : «Belə bir fikir də mövcud idi ki, **yabğu** və **şad** ölkənin qərb və şərq qanadlarını idarə edənlərə deyil, tölis (yabğu) və tarduş (şad) qəbilələrinin başçılarına verilən addır. Hətta Kül Tiginin şərəfinə qoyulmuş abidədə buna Bilgə xaqanın dilindən işarə də vardır: «Eçim kağan olurtukda özüm tardaş xalqının üstündə şad ertim- Əmim xaqan oturduqda özüm tardaş xalqının üstündə şad idim». (5, 27). Müəlliflər türklərdə ən yüksək hərbi dərəcənin **çor**, ondan kiçik olan hərbi rütbənin isə **sənün**, yaxud **sanun** olduğunu qeyd edirlər. Bu söz isə əslən Çin mənşəli olmaqla **general** mənası verir: «Deməli, çor generaldan böyük rütbədir. Dövlətin daxili əyalətlərini idarə edən adam **içrəkli**, işğal olunmuş əyalətlərin valisi isə **tutuk** adlanırdı: guman ki, hər iki söz qubernator məfhumuna yaxındır. Bunlardan başqa **buyruk** kimi nisbətən kiçik məmur rütbəsi də vardır. Orxon-Yenisey abidələrində **tugun**, **tarxan**, **tamğan**, **apa**, **apa tarkan**, (tarkandan böyük rütbədir), **bağa tarkan** (apa tarkandan böyük rütbədir) kimi rütbə adlarına rast gəlirik. Bütün bu rütbə və dərəcə adları qədim türk xaqanlığında inzibati və hərbi idarənin nə qədər yüksək dərəcədə inkişaf etdiyini göstərir». (5, 27) Müəlliflərin qeyd etdiyi kimi, bütün bu dərəcə və rütbələr, həqiqətən, kifayət qədər inkişaf etmiş dövlət quruluşuna malik bir xalqa məxsus ola bilərdi. Bundan əlavə məlumdur ki, türklərin qoyduğu abidələrdə dünyadan köçmüş şəxsin şücaəti, hərbi yürüşləri, döyüşləri, öldürdüyü adamlar, qələbə çaldığı qəbilələr və s. barədə geniş məlumat verirdilər. Unutmaq olmaz ki, bu abidələr dövrünün yüksək mövqeli şəxslərinə qoyulmuşdur. Tarix artıq abidələrdə adları çəkilən Kapağan xaqan, Kül Tigin, Bilgə xaqan, Tonyukuk, Moyun Çor və adlarını çəkmədiyimiz digər şəxslərin türk dövlətlərində yüksək rütbələrə malik dövlət şəxsiyyətləri olduğunu sübut etmişdir.

Orxon-Yenisey abidələrində diqqətimizi çəkən ictimai-leksik vahidlər sırasında aşağıdakıları qeyd etməyi vacib bilirik.

Adaş (adaş, yoldaş), ayğuçu (məsləhətçi, vəzir), ayığ (iğtişaş), akın (axın, hücum), alpağu (rütbə), apa (rütbə), apam (əcdad), ata (ata, tərbiyəçi, vəzir), bağa (rütbə), bay (varlı, zəngin), balık (şəhər), barım (var-dövlət), bark(sərdabə), batur (bahadır, igid), başad

(başçı,rəhbər), balbal (heykəl), başlıq (başçı, məğrur, baş əyməyən), baz kılmış (tabe etmiş), bark (sərdabə), bəg (bəy), bilig (bilikli, müdrik), biriki (birləşmiş, müttəfiq), biriki oğuşım(birləşmiş qəbiləm) bitgəçi (yazan, mirzə), boy (boy), boltı (həlak oldu), bodun (budun, xalq), buyuruk (buyurukçu, əmr verən), buyuruk(əyan), bulğak (qarışıqlıq, qiyam), büt (inanmaq), eltəbər (rütbə), elçi (elçi, səfir), eş,es (dost, yoldaş), ər (kişi,döyüşçü), ərbaşı (sərkərdə), ərđəm (cəsərət, ləyaqət,ədəb), il (el), yabğı (rütbə), yağı (yağı), yağıçı (bələdçi), yaz (günah eləmək,günahkar), yazığ (sərbəst,azad), yalabac (rütbə, elçi, səfir,) yançı (sərkərdə), yarak (yaraq,yarlıq), yarlığ (buyruq, göstəriş, fərman), yartımlığ (köməkçi,yardımcı), yerçi (bələdçi), yuğçu (yağı deyən), yurt(yurd), gün (xalq, adi camaat), kağan (xaqan), kan (ata), kapağan (fateh), katun (xatun, qadın), kul (qul), sabcı (xəbərçi), soruğ (səs-soraq, şöhrət), sübasi (sərkərdə, qoşunbaşı), tamğa (damğa, möhür), tap (sitayış, tapınma), tarkan (tütul), tenqri (tanrı, allah), tirik (dirik), til (dil), törü (qanun), törün (qonaqlıq, toy), tuğ (bayraq), tutuğ (girov), udiş (qələbə, uduş), uyar (hörmət, nüfuz), uluş (el, ulus), uluğ (ulu, böyük), çit (sərhəd), çerik (çəri, qoşun), şad (rütbə), ödkə (taxt), sülədim(qoşun çəkdim), kisig(adam), sü(qoşun), yügüntürmis (səcdə etdirmiş), taşra (sərhəd), sünüs (döyüş), süngü (süngü), yalmas (zireh), oplay (hücum), ərık (döyüşçü) və s.

Qədim türk dövlətlərində mövcud olan hərbi rutbələrin tarixi əhəmiyyəti barədə professor Abülkadir Donukun «Eski Türk Devletlərində İdari-Askeri Ünvan və Terimlər» kitabında da geniş məlumat verilib. Müəllifin fikrincə, qədim dövrlərdə mövcud ictimai-siyasi leksik vahidlərin araşdırılması təkcə dil tarixi baxımından deyil, həm də tarix baxımından vacibdir: Müəllif F. Köprülüyə istinadən qədim siyasi leksik vahidlərin tarixdə oynadığı rolu yüksək qiymətləndirmişdir. «Eski Türk ünvanları yalnız dil tarixi acısından deyil, ümumiyyətlə, kəltür tarixi və bilhəssa Türk devlet hukuku tarixi baxımından cök önəmlidir. Türk devletlərində siyasi və ictimai bir mevki və ya kamu gərəvi ifadə edən bəzi ünvanlar mevcuttur ki, bunların açıklanması ilə eski Türk topluluklarının ictimai bünyesini və həkuki teşkilatını anlamak mümkün olacaqtır». (6, 9) Qeyd edək ki, müəllif burada ünvan deyərəkən adları,titulları,rütbələri nəzərdə tutur. Müəllifin bu fikrini haqlı hesab edir və düşünürük ki, qədim türk xalqlarının tarixi və tutduğı mövqeyin araşdırılmasında məhz ictimai-siyasi leksik vahidlər əvəzədlməz mənbədir. Unutmaq olmaz ki, xalqların tarixdə yaşaması və öz yaşamlarını sürdürməsi üçün ilk

növbədə sabit dövlət quruluşu və siyasi münasibətlər sistemi əsas rol oynamışdır. Müəllifin bu sahədə apardığı tədqiqat yüksək qiymətləndirilməlidir. A. Donuk qədim türk yazılı abidələriylə yanaşı, qədim Çin, latın, bizans, erməni, gürcü, islam və rus mənbələrində rast gəlinən və qədim türk dövlətlərində mövcud olan idari-əskəri terim və ünvanları toplayaraq, onların tarixi və siyasi mövqeyi, hansı türk dövlətləri tərəfindən, nə məqsədlə işlədildiyi, yayılma arealı, etimologiyası barədə məlumat verməyə çalışmışdır. Müəllif araşdırmaları zamanı qədim tarixi mənbələrdən yararlanmış və rast gəldiyi ictimai-leksik vahidlərin dəqiq mənalərini verməyə çalışmışdır. Bu baxımdan qeyd edilən tədqiqat əsəri yüksək qiymətləndirilməlidir. Araşdırmaya cəlb edilmiş bəzi ictimai-siyasi leksik vahidləri nəzərə çatdırmağı məqsədəuyğun bilir.

Alpagut- Bu ifadə əski uyğur dilində bir rütbə mənasında işlənmişdir. (7, 12). Müəllif bu sözün müxtəlif mənbələrdə müxtəlif mənalarda işləndiyini və bəzən xüsusi ad kimi istifadə olunduğunu bildirir: «Kül Tegin abidesində **Alpağu** şəklində keçən bu ünvan 8 yüzüyl Uyğur lehçesinde «**müharip**» mənasında olup bazan özəl ad olaraq kullanmış ve DLT-də «tek başına düşmana saldıran, hiç bir taraftan yakalanmayan yigit» diye manalandırılmıştır». (7, 12).

Tarkan (Tarhan)- A. Donuk bu ifadənin Tabğaçlar dövründən etibarən işləndiyini və müxəlif anlamlarda – rütbə, qəbilə adı, yer adı kimi işləndiyini və günümüzdə ad və soyad olaraq geniş yayıldığını qeyd edir: «Bu eski türk ünvanının çeşitli dövrlərdə mühtelif Türk topluluklarında farklı manalar ifade etdiği anlaşılıyor: Gök türk çağında yüksek «esalət derecesi», Uyğurlarda «vekil, nazir», 10 asr Oğuzlarda sübaşından (başkumandan) sonra gelen makam sahibinin ünvanı, Hazarlarda «Hüdud ul-Aleme» göre makam sahibinin ünvanı (Tarkan, Kağan), ve s. kullanmaktadır (7, 44). Müəllifin araşdırmalarına görə, bu ifadə Türk-Monqol toplumunda dəmirçiliklə məşğul olanlara verilən xüsusi ad kimi də işlənmişdir. İfadənin mənşəyinə gəldikdə, müəllifin yanaşması diqqət çəkir. Onun fikrincə, Qədim yunan dilində Tarcon və Etrüskdə xüsusi ad kimi işlənən Tarquin-in Tarkanla əlaqəsi var və Cin dilində Ta(tar) kökündən gələrək böyük bilici mənasını verir.

Bu ifadə haqqında digər maraqlı bir məlumatı E. V. Sevortyan verir: Müəllifin araşdırmalarına görə, Tarkan ifadəsi dəmirçi, usta, rəssam, xanın çadırına sərbəst girə bilən şəxs, hansı ki, bu hüquq onlara 9 nəsil boyu keçirdi, erköyün və s. mənalarda işlənmişdir: «...кузнец, кузнечный, мастер: умелец, художник, человек, свободный

от податей и повинностей: Человек свободна вступающий в палатку хана и свободно выходящий из нее, которому прощаются проступки 9 раз: права эти переходят в потомство до 9 колена...» (8, 151)

Göründüyü kimi, bu ifadə haqqında müxtəlif yozumlar diqqət çəkir.

Qısa araşdırmamız türk dillərində ictimai-siyasi leksik vahidlərlə bağlı fikir yürütməyə imkan verir. Təkcə bir faktı nəzərə alsaq ki, qədim türk yazılı abidələrinin dilindəki ictimai-siyasi terminlər həmin abidələrin yarandığı dövrdən əvvəl işlənmişdir, o zaman türk dillərində ictimai-siyasi leksikanın minillik tarixi olduğu təsdiqlənər.

Bununla da, əksər tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, türk dillərində ictimai-siyasi terminologiyanın XIX-XX əsrlərdə deyil, daha əvvəllər mövcud olduğu və sonralar dillərə daxil olan əcnəbi mənşəli terminlərdən heç də geri qalmadığı sübut olunur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan ədəbi dili tarixi, I hissə, Bakı. Maarif, 1979, 159 səh.
2. Oljas Süleymanov. Az-ya Bakı- Azərnəşr, 1993, 302 səh.
3. Lev Qumilyov. Qədim Türklər. Bakı. Gənclik, 1993, 536 səh.
4. Ə. Şükürlü, Qədim yazılı abidələrin dili. Bakı-Maarif, 1993, 336 səh.
5. Ə.Rəcəbov və Y. Məmmədov. Orxon-Yenisey abidələri, Bakı, Yazıçı, 1993, 400 səh.
6. Abülkadir Donuk «Eski türk devletlərində idari-askeri Unvan və Terimlər» İstanbul. 1988 Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı. səh.110
7. A. Caferoğlu. Eski uyğur türkcəsi sözlüğü. İstanbul. Edebiyyat Fakultesi Basımevi 1968. səh.308
8. Э.В. Севортян : «Этимологический словарь тюркских языков» Москва, Наука, 1980, 395 стр.

ELZA ALISHOVA

**DEVELOPMENT HISTORY OF WORD STEMS OF SOCIAL
AND POLITICAL ORIGIN IN TURKIC LANGUAGES**

SUMMARY

The article deals with the development of socio-political vocabulary, statehood traditions, ideological and political attitudes system. The article deals with the usage area of the words having socio-political lexical meaning in Turkic languages referring to the ancient Turkish written monuments and the meanings they bear.

ЕЛЬЗА АЛЫШОВА

**ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КОРНЕЙ СЛОВ ОБЩЕСТВЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В
ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ**

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о развитии в тюркских языках общественно-политической лексики, традициях государственности, о системе идеологических и политических отношений. В статье, со ссылкой на древнетюркские письменные памятники говорится об ареале использования в тюркских языках слов общественно-политического лексического значения.